

УДК: 171:61(091)

Лариса ПЕРЕЙМИБІДА
м. Київ

Історичні та соціальні умови розвитку медичної деонтології

У статті розглядаються історичні та соціальні умови розвитку медичної деонтології, її особливості, норми і принципи стосовно специфічних особливостей медичного фаху. Автор аналізує вимоги щодо сучасного фахівця, який крім високих професійних вмінь повинен мати високі моральні якості. Що стосується підготовки фахівців вона має формуватися на гуманістичних засадах.

У суспільстві постійно відбуваються зміни певних обов'язків і відносин конкретних професійних макрогруп до тих людей, які є об'єктом їхньої діяльності і користуються результатами їхньої праці. Це обумовило потребу розробки визначених норм професійної етики, присяги, кодексу честі, які були б спроможні підтримувати престиж професійних груп у суспільстві, вселяти їм довіру, позитивне ставлення. Посилена увага до професійних морально-етичних норм призвела до виділення системи наукових знань про обов'язок і норми належної професійної поведінки визначених спільностей людей у своїй трудовій діяльності (деонтології).

Одним із перших напрямів професійної деонтології стала медична деонтологія, яка значною мірою визначає успіх фахової діяльності лікаря та провізора. Це пов'язано з тим, що особистість лікаря на всіх етапах розвитку сучасного суспільства завжди викликала увагу, оскільки у всі часи, у всіх народів світу професія лікаря цінувалася дуже високо, це були досить шановані люди. Лікар повинен багато знати і вміти. Ще англійський філософ Б. Рассел писав, що чого ми не знаємо, тим і не володіємо.

Ось чому вимоги до професійної діяльності лікаря настільки великі, оскільки часто лікарю довіряється не тільки здоров'я, але і саме життя хворого. При цьому завжди необхідно пам'ятати, що, вибравши професію медика, молода людина не має права бути поганим лікарем. Високі етичні вимоги, що постають перед лікарем будь-якої спеціальності, не обмежуються вимогами бути висококваліфікованим професіоналом, знати глибоко всі аспекти своєї спеціальності¹.

Часто тут необхідні не тільки професійні знання і етичні якості, але велику роль відіграє і лікарське мистецтво, досвід, інтуїція, вміння глибоко аналізувати і моделювати конкретну ситуацію і приймати обґрунтовано самостійне рішення.

Структура деонтологічних завдань та їх реалізація пов'язані з комплексним інтегральним поняттям "здоров'я людини", яке за визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я трактується як "стан повного фізичного, психіч-

¹ Кассирський Г.А. Лікарська деонтологія. Яким повинен бути лікар // Клінічна геронтологія. №2, 2001.

ного і соціального благополуччя, а не тільки як відсутність хвороб і фізичних дефектів"².

Наукові дослідження багатьох вчених яскраво ілюструють складний шлях розвитку, що пройшла медична деонтологія. Її історія багата яскравими, часом драматичними подіями і фактами.

Своїми джерелами медична деонтологія йде в глибоку давнину. З упевненістю можна сказати, що перша людина, яка надала медичну допомогу своєму ближньому, зробила це з почуття жалю, прагнення допомогти в нещасті, полегшити його біль, тобто, з почуття гуманості. Саме гуманість завжди була особливістю медицини і представників цієї професії, яких глибоко цікавили питання про те, хто є лікар, яким повинна бути його поведінка, ставлення до хворих, їх рідних, взаємини лікарів між собою. Про пошуки, міркування, суперечки лікарів багатьох країн і народів свідчать, зокрема, вавилонські, єгипетські, індійські, китайські й інші рукописні пам'ятки старовини, що містять важливі думки і висловлювання про якості, необхідні толерантному лікарю для виконання його обов'язків.

У жодній з відомих професій немає такої кількості письмових документів - настанов, правил, законоположень, клятв, кодексів і навіть молитв, - що протягом тисячоліть регламентували зовнішні і внутрішні якості, а також особливості поведінки представників лікарської професії. Зазначимо, що критерії ці в різні історичні епохи змінювалися, але сутність залишалася незмінною: вимоги до фізичних, моральних та інтелектуальних властивостей лікаря, а також до його професійної відповідальності завжди були особливими. Значний вплив на формування уявлень про якості, якими повинен володіти лікар, мали твори, що вийшли з школи давньогрецького лікаря і мислителя Гіппократа. Саме цим філософом були сформульовані моральні якості лікаря.

Історичні, соціальні умови і державні інтереси епох, що змінювалися, багаторазово трансформували цей відомий твір, однак і сьогодні він читається і сприймається як цілком сучасний, повний моральної сили документ. Зазначимо, що учасники Першого Міжнародного конгресу з медичної етики та деонтології (Париж, 1969р.) визнали можливим доповнити її тільки одним реченням: "Клянуся навчатися все життя".

Лікарі середньовіччя теж не цуралися норм медичної деонтології. Найкращі представники епохи Відродження розділяли гуманістичні принципи античної медицини.

На сучасному етапі важливою проблемою, яка потребує обговорення в Україні, є проблема посилення етичних колізій у суспільстві, які виникли з появою нових медико-біологічних технологій, а саме, терапевтичного клонування, етаназії, репродуктивних технологій і ін. В останні десятиліття ХХ століття спостерігалися відставання моральних імперативів від рівня технологій. Захоплення наукою стало настільки домінуючим, що стала забуватися вихідна мета. Виникаючі етичні колізії змушують суспільство шукати нові підходи для вирішення цих проблем. На потребу стало створення нової галузі медичної науки. Так виникла біоетика, як захисна реакція суспільства на "непередбачуваність" наслідків

² Москаленко В.Ф., Грузева Т.С., Іншокова Т.В. Право на охорону здоров'я у нормативно-правових актах міжнародного та європейського рівня. Навчальний посібник.-Х.:ВПІ "Контраст", 2006.-296с.

застосування нових біомедичних технологій і можливі зміни традиційної етики³.

Вперше поняття "біоетика" було запропоноване Ван Ранселером Поттером у книзі "Біоетика: міст у майбутнє" (1974р.). Він увів цей термін, щоб вказати на необхідність нової етики. Поттер В.Р. підкреслював, що біоетика повинна стати новою дисципліною, що з'єднає в собі біологічні знання і пізнання системи людських цінностей⁴.

Нюрнберзький процес над лікарями-нацистами вперше продемонстрував, яка ненадійна перепона стоїть між добром і злом. Адже клятва Гіппократа не стала на заваді перед лікарями-нацистами в проведенні жорстоких нелюдських дослідів над військовополоненими. Одним із найважливіших положень Нюрнберзького кодексу (1947р.) стала заборона проведення дослідів над людиною без її добровільної згоди. Потім були і інші документи. Наприкінці 80-років ХХ ст. в умовах стрімкого розвитку медико-біологічних наук і небезпеки негативних наслідків їх практичного застосування Рада Європи прийняла рішення про створення загальноєвропейського документу "Конвенції про захист прав людини" в зв'язку з використанням біології і медицини.

Метою біоетики став раціональний аналіз морально-етичних проблем, пов'язаних з медициною і їхніх зв'язків зі сферами права і гуманітарних наук. Саме біоетика разом з деонтологією істотно впливає на процес формування особистості майбутнього медика. Біоетика виступає як "системний аналіз дій людини в біології та медицині у вигляді принципів та цінностей"⁵.

Так, деонтологічні проблеми обов'язку та відповідальності лікаря стають все більш актуальними із розвитком біоетики. На Першому Національному конгресі з біоетики (Київ, 2001 р.) зазначалося, що біоетика - не тільки сучасний етап розвитку медичної етики і деонтології, а й порівняння багатьох можливостей медицини і біології з правами людини, пошук шляхів гуманізації медицини, досягнення справедливості.

У ХІХ-ХХ ст. медична деонтологія стає одним із розділів медичної науки, присвяченим вивченню ролі психологічних, моральних і інших соціальних вимог у діяльності медичних працівників з метою досягнення максимальної користі в лікуванні і профілактиці хвороб, оздоровлення і продовження життя людини. Важливо підкреслити, що аж до кінця ХІХ століття все те, що тепер складає предмет медичної деонтології, іменувалося лікарською етикою.

Безсумнівно, певні деонтологічні норми і правила притаманні й іншим професіям. Однак важко знайти такий вид діяльності людини, як медицина, де лікар у буквальному значенні слова "тримає в руках" життя і смерть людини та пов'язаний з його особистістю духовними, моральними уявленнями, відносинами в родині і суспільстві.

Усе коло проблем, що включають розуміння терміна "деонтологія" і "етика" лікаря, знаходився під пильною увагою передових клініцистів ХІХ століття - С.Боткіна, В.Манассеїна, М.Мудрова, М.Пирогова, Д.Самойловича та ін.⁶ Ці чудові представники російської культури і медицини залишили разючі за сво-

³ Силуанова І.В. Человек и болезнь. Из-во Сретенского монастыря.-2001.- 207с , - С-98.

⁴ Поттер В.Р. Биозтика - мост в будущее. К.:Видавель В.Карпенко, 2002.-216с.

⁵ Там само.

⁶ Боткин С.П. Общие основы клинической медицины (Слово о долге врача). Речь, произн. на торжеств. акте Императ. Воен.-мед. академии 7 дек. 1886 г. - СПб.: Тип. М.М.Стасюлевича, 1887. - 20 с.

Манассеин М. К вопросу о врачебной этике и литературно-медицинской в частности // Рус. мед. вестн. - 1900. - Т.2. - № 22. - С.51-52.

Мудров М.Я. Слово о способе учить и учиться, медицине практической, или деятельному врачебному искусству при постелях больных // Избр. произвед. - М., 1949. - 296 с.

єю людяністю та громадянськістю міркування про проблеми лікарського обов'язку, його ролі в суспільно-політичному житті країни, суть яких виявлялася в повсякденній праці. Багато лікарів вважали самопожертву, подвиг - нормою поведінки, фіксованою в "Клятві Гіппократа", основні принципи якої були відбиті у факультетській обіцянці лікарів дореволюційної країни. Текст цього документа містився в лікарському дипломі.

Значного розвитку досягла медична деонтологія й етика завдяки відомим вченим А.Білібіна, Є.Вагнера, П.Ганнушкіна, С.Гіляревського, А.Гуляєва, В.Данілевського, І.Кассирського, Ю.Лісіцина, Р.Лурія, В.Осіпова, М.Петрова, Д.Писарева, Г.Царегородцева, О.Грандо, Ю.Віленського, П.Назара і інших.

У медицині за радянських часів термін "деонтологія" був уперше застосований видатним хірургом-онкологом М.Петровим, що розкрив його зміст і почав широко використовувати. У 1945 році побачило світ перше видання книги автора "Питання хірургічної деонтології". У цій книзі, критикуючи погляди німецького доктора А.Моля, що розумів медичну деонтологію як деяку частину лікарської етики, яка відноситься до професійних фахових обов'язків лікаря, хірург зазначає: "Замість таких істинно деонтологічних, широко суспільних інтересів найчастіше під видом "лікарської етики" висувалися на перший план фахові й особисті інтереси самих лікарів, іноді - чисто матеріальні, іноді - науково-кар'єрні чи службово-кар'єрні інтереси, лише частково обумовлені вимогами загальнолюдської етики, тобто коректного відношення лікарів один до одного, стримування від порушень загальних вимог моральності стосовно хворих і взагалі - від таких вчинків, як, наприклад, реклама, користолюбство і відомий обман"⁷.

На підставі визначених міркувань замість більш розповсюдженого терміна "етика" М.Петровим був обраний термін "деонтологія", що дозволило йому конкретизувати професійні і моральні якості лікаря стосовно до характеру його діяльності. Необхідно зазначити, що принципи медичної деонтології в галузі хірургії, сформульовані автором, цілком зберігають своє значення і в сучасний час.

Медична деонтологія вивчає особливості конкретизації, віддзеркалення норм і принципів медичної моралі стосовно до специфічних особливостей певної медичної спеціальності. Завдяки особливостей, завдань і умов роботи представників різних медичних професій деонтологічні вимоги до них значно розрізняються, тому загальні принципи і норми медичної етики отримують специфічний зміст, що відбиває ці особливості, і стають моральними нормами, регуляторами практичної медичної діяльності. Співвідношення норм медичної етики і деонтології виокремлює останню як особливий напрям науково-практичної медицини, що розробляє правила поведінки, які згодом набувають оформлення у відповідних інструкціях. Але на відміну від моральних правил, такі норми зумовлені основними завданнями медичної деонтології⁸.

Ми погоджуємося з дослідниками, які виділяють такі основні завдання медичної деонтології:

Пирогов Н.И. Собрание сочинений: В 8-ми тт. - М.: Медгиз, 1959. - Т.2 - 623 с; Т.3. - 534 с.

⁷ Писарев Д. И. Основные проблемы врачебной этики и медицинской деонтологии. - М.: Медицина, 1969. - 192 с.

⁸ Матвеев В.Ф. Основы медицинской психологии, этики и деонтологии. - М.: Медицина, 1984. - 176 с.

- вивчення принципів поведінки медичного персоналу, що мають спрямування на максимальне підвищення ефективності лікування;
- виключення несприятливих чинників у медичній діяльності;
- вивчення системи взаємин, що встановлюються між медичним персоналом і хворими;
- усунення шкідливих наслідків неповноцінної медичної роботи.

Гуманістичні тенденції завжди знаходять підтримку і розуміння в прогресивно спрямованій частини людства, незважаючи на труднощі, пов'язані з відстоюванням цих принципів. Розвиток медичної деонтології набуває високих темпів, має світовий характер. Створена група міжнародних нормативних документів з питань медичної деонтології й етики: "Женевська декларація" (1948р.), "Женевська клятва", "Міжнародний кодекс медичної етики" (1949р.), "Гельсінксько-Токійська декларація" (1964, 1975 рр.), "Сіднейська декларація" (1969р.) та ін.

В Україні прийнята Клятва лікаря (1992 р.), яку обов'язково проголошують всі випускники вищих медичних закладів (в її основу покладена клятва Гіпократата), а її екземпляр зберігається в особовій справі кожного лікаря.

Слід зауважити, що професійна етика не охоплює всі аспекти належної поведінки, які вивчає професійна деонтологія. Фахівець в галузі етичної теорії Л.Архангельський зазначав, що "моральні вимоги- не єдиний спосіб соціального управління людськими вчинками", що "моральні норми - різновид соціальних нормативів", вони "діють у тісному зв'язку з правовими, науково-технічними й організаційними нормами, мають чимало загального з ними, у той же час істотно відрізняючись від них"⁹. З цієї точки зору є підстава стверджувати, що деонтологія більш універсальна, ніж професійна етика.

Медична деонтологія вивчає принципи, норми, закономірності і форми професійної поведінки, зумовлені як соціальними чинниками, так і специфікою медичної діяльності, характером взаємин медика із суспільством, державою, громадянами, а також із членами своєї професійної групи. Можливе застосування й іншого трактування поняття "професійна деонтологія", що відбиває реальну соціальну практику і дозволяє досить ефективно вирішувати прикладні завдання її функціонування, забезпечувати дієвість деонтологічних норм у низці конкретних професійних груп.

При цьому, професійна деонтологія як складник професійної етики сформувалася і розвивається не тільки в рамках окремих держав, а має тенденцію до інтеграції, поступово входить і до міжнародної нормативної практики.

Кожне суспільство зацікавлене в тому, щоб майбутній лікар або провізор у повній мірі засвоїли знання, уміння та навички, які необхідні їм для подальшої професійної діяльності. Але без опанування деонтологічної культури майбутня професійна діяльність не може бути повноцінною, а в деяких випадках стає небезпечною. Саме тому деонтологічна культура особистості розглядаються нами інтегральною та синергетивною якісною характеристикою, формування якої, на наш погляд, залежить від взаємодії таких складових:

- *когнітивної* (система вироблених та апробованих знань);
- *процесуальної* (система умінь, навичок, які дозволяють ефективно виконувати професійну діяльність);

⁹ Архангельський Л.М. Курс лекцій по марксистсько-ленинской етике. - М.: Высшая школа, 1974. - 318 с. С - 66.

- ціннісної (система ціннісних орієнтацій, які характеризують суб'єкт-об'єктні та суб'єкт-суб'єктні взаємодії особистості).

Отже, проблема формування деонтологічної культури особистості - надзвичайно актуальна, потребує розробки і втілення у навчально-виховний процес профільних загальноосвітніх середніх навчальних закладів, оскільки пронизує всі компоненти формування професійної і духовної сфери майбутнього лікаря, активно впливає на рівень її сформованості.

Специфіка *деонтологічної культури* визначається своєрідністю діяльності лікаря та провізора широким спектром функцій, що ними виконуються. Саме тому рівень сформованості деонтологічної культури ми розглядаємо одним з головних результатів навчально-виховної роботи, яка інтегрально пов'язана з допрофесійною підготовкою.

Деонтологічна культура розглядається нами як певний рівень виконання лікарем або провізором своїх обов'язків перед суспільством, який залежить від:

- сформованості певної категорії цінностей, потреб, інтересів, поглядів, інших мотивів, а також стійкості їх проявів;
- морально-психологічної готовності до професійної діяльності;
- ступеня розвитку емоційно-вольової сфери особистості (ідеали, емпатійність, воля, вимогливість);
- інтерсоціоціальних здібностей (взаємодія між суб'єктами професійної діяльності, розуміння їх потреб та ефективний вплив на них).

Деонтологічна культура відрізняється складністю і багатомірністю, виступає як предмет, засіб і результат діяльності, в процесі якої засвоюються і розширюються певні категорії цінностей. Одночасно деонтологічна культура сама виступає як система норм і вимог суспільства до всіх напрямків діяльності лікаря або провізора. Саме тому вона опосередковано зумовлена реальними суспільними відношеннями, їх мораллю, має об'єктивний зміст, соціальну основу, але з власними специфічними закономірностями.

Деонтологічна культура виступає інтегрованою якістю особистості майбутнього лікаря у процесі допрофесійної підготовки, виражається в потребі самовдосконалення і самовираження в умовах подальшої професійної діяльності, стає ступінню оволодіння фахом. Деонтологічна культура особистості виступає як міра присвоєння нею певних цінностей, об'єктованих у професійному і духовному досвіді розвитку медицини.

До подальших досліджень з цієї проблеми вважаємо за доцільне вивчення деонтологічної культури медичного працівника та її вплив на професійну діяльність.

Стаття надійшла до редакції 22.02.2007

Лариса ПЕРЕЙМЫБИДА

**Исторические и социальные условия развития
медицинской деонтологии**

Резюме

В статье рассматриваются исторические и социальные условия развития медицинской деонтологии, ее особенности, нормы и принципы медицинской морали относительно к специфическим особенностям медицинской профессии. Автор анализирует требования к медицинскому работнику. Который кроме высоких профессиональных умений должен иметь высокие нравственные качества, а подготовка специалистов должна формироваться на гуманистических идеалах

Larusa PEREIMYBIDA

Historical and social conditions of the development of medical deontology

Summary

The article examines historical and social conditions of the development of medical deontology, its features, standards and principals of medical morality in reference to the specific peculiarities of medical profession.